

ной культуры, являются важными источниками по истории украинско-белорусско-русских связей в XVII–XIX вв.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Запаско, Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні / Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. – Львів, 1981. – Кн. 1.

2. **[Зернова, А. С.** Описания изданий собрания РГБ. Рукопись. Издания Спиридона Соболя]. Научно-исследовательский отдел редких книг (Музей книги) Российской государственной библиотеки.

3. **Поздеева, И. В.** Московский печатный двор – факт и фактор русской культуры. 1652–1700 годы: исследования и публикации / Поздеева И. В., Дадыкин А. В., Пушков В. П. – Москва, 2011. – Кн. 2.

4. **Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина.** Вып. 1: 1574 г. – 1 пол. XVII в. / сост. Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. – Москва, 1976.

5. **Шустова, Ю. Э.** Издание Апостола на украинских и белорусских землях (XVI–XVII) // 450 лет Апостолу Ивана Федорова: История раннего книгопечатания в России (памятники, источники, традиции изучения) / Ю. Э. Шустова. – Москва : Пашков дом, 2016. – С. 96–150.

Spiridon Sobol, Ukrainian and Belarusian printer, released the Apostle in his Kiev printing house in 1630. It was the second edition of the book in the Ukrainian lands after the Apostle Ivan Fedorov in 1574. The Kiev edition of 1630 is almost the same as Lviv in 1574. The article discusses five instances of the Apostle The article examines five copies of the Apostolos from the collection of the Russian State Library, describes the ex-libris, notes, litters, binding. Conclusions about the existence of the book in the Ukrainian lands in the XVII century.

Цітавец А.І. (Мінск)

МАГІЛЁЎСКІ АПОСТАЛ СПІРЫДОНА СОБАЛЯ: АСАБЛІВАСЦІ ДРУКУ, ГІСТОРЫЯ АСОБНІКА

У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) захоўваецца асобнік Апостала, выданыя Спірыдонам Собалем у Магілёве ў 1638 г. Упершыню пра яго паведаміла Галіна Кірэева ў 2006 г. у сваім даследаванні «Издания Спиридона Соболя в книжных собраниях Беларуси» [7]. У 2016 г. пры ўдзеле Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (далей НББ) было падрыхтавана навукова-папулярнае выданне «Спірыдон Собаль і вытокі магілёўскага кнігадруку», куды таксама ўвайшоў матэрыял пра асобнік акадэмічнай бібліятэкі [8]. У працэсе падрыхтоўкі каталога «Кириллические издания XVII в. из коллекции Центральной научной библиотеки НАН Беларуси. Часть 2: 1626–1638 гг.» намі былі выяўлены новыя факты з гісторыі асобніка «Апостала» Спірыдона Собаля, якія таксама вартыя ўвагі.

Адметнасцю друкарскай дзейнасці вандроўнага беларускага друкара былі перавыданні адных і тых жа кніг у розных месцах і гадах, але з захаваннем аднолькавых тытульных аркушаў. На думку даследчыкаў, гэта адбывалася ці з мэтай канспірацыі, каб пазбегнуць праследаванняў, нежаданнем канфліктаваць з кіеўскім мітрапалітам Пятром Магілам [4, с. 134; 5, с. 72; 6, с. 127], ці сам друкар паўторную дадрукоўку ранейшых кніг без істотных змен лічыў простым працягам ранейшага накладу [11, с. 194]. Многія кнігі ў мэтах эканоміі ён кампанаваў з выданняў розных часоў, з рэшткаў нявыкарыстаных матэрыялаў.

Собаль надрукаваў Апостал у Кіеве ў 1630 г. (першае выданне), але пад уціскам Кіева-Пячэрскай лаўры неўзабаве яго дзейнасць была прыпынена. Друкар быў вымушаны пакінуць Кіеў, не паспеўшы закончыць справу, у большасці экзэмпляраў былі гатовыя толькі «пачаткова-сярэдня» шыві [5, с. 71]. З аркушамі кіеўскага выдання друкар пераехаў у маёнтак прыхільніка праваслаўя мсціслаўскага падкаморыя Багдана Статкевіча ў Куцейна. Там былі дадрукаваны астатнія аркушы і з'явілася другое выданне. Пераехаўшы ў Магілёў, Собаль зноў выдаў Апостал, уключаўшы ў яго кіеўскія шывікі – трэцяе выданне [4, с. 130; 6, № 87]. У выніку бібліяграфы разбіраюцца з собалеўскімі дадрукоўкамі да гэтай пары.

Асобнік ЦНБ НАН Беларусі, на жаль, не ў поўнай меры дае магчымасць уявіць трэцяе выданне Спірыдона Собаля: адсутнічаюць 8 нenumараваных аркушаў у пачатку, аркушы з сінатурамі Вв₂, Вв₃, Оо₂ – Пп₁, Пп₄ – Рр₄, С₁ у сярэдзіне і канцы кнігі. Няма магчымасці прасачыць асаблівасці набору аркушаў з выхаднымі звесткамі, але ўявіць, як камплектавалася кніга, дазваляюць вадзяныя знакі паперы, асаблівасці шрыфту і арнаментыкі. Для параўнання мы звярталіся таксама да асобніка НББ, электронная копія якога прадстаўлена на сайце бібліятэкі [1].

У сярэдняй частцы (аркушы В₁ – Т₄) асобнікаў ЦНБ НАН Беларусі і НББ выкарыстаны шрыфт, у якім літары «З» і «Д» маюць па два віды: «З» – круглявай і вуглаватай формаў, «Д» – з кароткімі і доўгімі «ножкамі» – гэтыя асаблівасці адпавядаюць першаму выданню [4, с. 130].

З ідэнтыфікацый тэццяга выдання не ўсё так гладка. Паводле даследаванняў Веры Лук'яненка, у шывіках «А» і «Б» маглi адбывацца змяшэнні аркушаў кіеўскага і беларускага друку. Набор аркуша А₂ адв. (радок 6: «исполни весь дом») асобнікаў ЦНБ НАН Беларусі і НББ адпавядае трэцяму выданню. А набор аркуша А₃ (радок 12: «дщера ваша, и юноша ваша видѣнїа | оузрать») не адпавядае ні другому, ні трэцяму [6, с. 128, 153].

На пераважнай большасці аркушаў (арк. [9–14], А₁ – Б₄, 8₁ – В₄, Аа₁ – Вв₁, Вв₄ – Оо₁, Пп₂, Пп₃) выкарыстаны шрыфт з літарамі «З» і «Д» аднаго віду: «З» – круглявай формы, «Д» – з кароткімі ніжнімі штрыхамі, што характэрна для трэцяга выдання. Гэта адпавядае бібліяграфіі і пытанняў не выклікае. Але ёсць і спрэчныя моманты, напрыклад, выкарыстанне літары «зело» (S). Паводле бібліяграфіі, яе быць не павінна ў трэцім выданні [6, с. 153], але яна ў асобніках ЦНБ НАН Беларусі і НББ ёсць: «дѣхъ соль» (арк. [9], радок 4); «творашаго слое» (арк. 8₂ адв., радок 24); «ненавидаши слое» (арк. W₂, радок 13); «или сла» (арк. Б₃ адв, радок 20); «враси мои» (арк. Нн₁, радок 3). Іншыя вышэйзгаданыя літары

на гэтых аркушах ужыты ў адпаведнай трэцяму выданню форме: «З» – круглявай формы, «Д» – з кароткімі ніжнімі штрыхамі.

Цікава, тут хаваецца памылка бібліяграфіі ці варыянт выдання? Канчаткова высветліць гэта акалічнасць можа параўнанне з іншымі захаванымі асобнікамі.

Што датычыць арнаментальнага ўпрыгажэння «магілёўскіх аркушаў», розначытанняў з бібліяграфіяй няма. У наяўнасці шматлікія прыклады моцна зношаных дошак: згублены верхні выступ у застаўках, абламаўся бакавы верхні вугал у вязі, замест старых дошак, непрыдатных для ўжытку, выразаны новыя¹. Адзіная ілюстрацыя ў асобніку – выява апостала Лукі малога памеру (характэрна для другога і трэцяга выданняў) дадаткова павялічана Собалем рамкай наборнага арнаменту і «ўпрыгожана» адным з уладальнікаў кнігі – размалявана акварэльнымі фарбамі [2].

Вадзяны знак «Пагоня» сустракаюцца толькі ў «магілёўскіх аркушах», на ім пазначаны ініцыялы і прозвішча ўладальніка паперні Сымона Самуэля (Самуэля Сямёна) Сангушкі². Знак двух відаў; 1) на аркушах 8₄, Ф₄ – вершнік на кані з чатырохрадовым надпісам «SALV. SANGVSZ | IKO Z KOWLA. WO| WITEBSKI S.S. | 1.6.3.1.» [3, с. 22, № 103]; 2) на аркушах В₂, П₃ – надпіс над вершнікам: «SS. SANGVSZKO» і ўнізе: «WO WL.» [3, с. 21, № 100].

Бачна, што асобнік ЦНБ НАН Беларусі актыўна чыталі, часам вечарамі пры свечках (на аркушах захаваліся сляды кропляў свячнага воску), пазначалі важныя моманты тэксту (захаваліся чытацкія адзнакі «эри», крыжыкі на палях). Да XIX ст. кніга ўжо была зачытана да зірак, таму прыйшлося яе рэстаўраваць, падклеіваць кожны аркуш.

На падклейках мы выявілі штэмпель папяровай фабрыкі «Рэйнер», які сведчыць пра тое, што папера была выраблена ў Санкт-Пецярбургскай губерні ў 1854 г. [9, № 162]. Замест друкаваных аркушаў Оо₂ – Пп₁ і Пп₄ – Рр₄ былі ўстаўлены рукапісныя на блакітнай паперы 1802; 1804; 1811 гг. з вадзянымі знакамі «Pro Patria» [10, № 1052].

Такім чынам, дзякуючы намаганням Спірыдона Собаля і былых уладальнікаў, асобнік набыў такі склад: I–III³; [9–14]⁴, А₁ – V₄, Аа₁ – Вв₁, Вв₄ – Оо₁, [1–6 рукапісныя], Пп₂, Пп₃, [1–5 рукапісныя]; IV–V. Верагодна, аркушы В₁ – Т₄ Спірыдон Собаль надрукаваў яшчэ ў Кіеве, аркушы [9–14], А₁ – Б₄, 8₁ – V₄, Аа₁ – Вв₁, Вв₄ – Оо₁, Пп₂, Пп₃ ён надрукаваў у Магілёве.

Аркушы верхняга (I–III) і ніжняга (IV–V) форзацаў былі ўстаўлены падчас рэстаўрацыі XIX ст. За гэта стагоддзе ўладальнікі амаль поўнасцю іх і спісалі. На аркушах адзначаны мешчанін Фадзей Масцючын, Сяргей Казлоў, Васіль Арцём'еў, Карней Сямёнавіч Масцючын, Андрэй Карнеевіч Чабатароў, Арцём Пятровіч Масцючын, Ірына Васільеўна Масцючына, Васіль Арцём'еў Масцючын, гомельскі купец Сава Фёдараў Заваротнаў, Арцёмій Якаўлевіч Сінязгібаў.

¹ Застаўкі па новых малюнках на аркушах В₃, Ю₄, канцоўкі – арк. В₂ адв., V₁ адв.

² Сымон Самуэль Сангушка – прадстаўнік вядомага княжацкага роду герба «Пагоня», маршалак аршанскі (1620), кашталян мсціслаўскі (1620–1621) і віцебскі (1621–1626), ваявода віцебскі (з 1626).

³ Рымскімі лічбамі пазначаны аркушы форзацаў.

⁴ Аркушы [9–14] – нenumараваныя, астатнія друкаваныя аркушы пазначаны паводле сігнатур.

Да аркушаў форзацаў уладальнікі ставіліся прагматычна. Пра богадухнавенную кнігу пісалі мала («В сеи книге составлено в всякимъ свѣтымъ разное чтение апостольское»), асноўную ўвагу надавалі мірскім справам. Вялі грашовыя разлікі: «Полочено отъ ... меченина Фадея Иванавича Мастючина денегъ 126 рублей асигнациями...». Пазначалі даты смерці сваякоў, асабліва старанна вёў сямейны памінальнік Сава Фёдараў Заваротнаў («Память умершимъ ростовникъ Саввы Фёдорова Заворотнова...»), у яго спісе 10 асоб.

Уладальнікі актыўна практыкаваліся ў напісанні афіцыйных папер і прыватных лістоў: «Милостивои государь батюшка Артемъ Петровишъ и радима моя матушка Ирина Васильевна, ѿ сына вашего Василия Артемьева»; «Андреи Карнеевичъ, жила зравия на мноого лѣта. На вапросъ прошу отбе отъвета: Почему ты такъ вино возлюбляишь и вседневно вседе в пьянствии являишь? Аминь, аминь духови твоему» [2].

Апошні запіс (памінальны) зроблены ў кнізе 3 сакавіка 1933 г. Асобнік паступіў у аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі ў 1984 г. з абменна-рэзервавага фонду бібліятэкі.

Падрабязна вывучаючы экзэмпляр, нам удалося дапоўніць некаторыя факты з яго асабістай «біяграфіі». Але ўсё свае сакрэты Апостал (3-е выданне, Магілёў, 1638) так і не раскрыў. Застаюцца невысветленымі ўсе варыянты друку. Удакладніць бібліяграфію выдання дазволіць даследаванне выяўленых асабліваасцей у іншых захаваных асобніках.

ЛІТАРАТУРА

1. **Апостол** [Электронный ресурс] // Кніга Беларусі XIV–XVIII стагоддзяў. – Режим доступа: <http://belbook.nlb.by/items/show/329>. – Дата доступа: 21.01.2019.
2. **Апостол**. – 3-е изд. – [Могилев : печатник Спиридон Соболев, 1638]. – [243] л. Шифр: К16–18 / Ср258.
3. **Дианова, Т. В.** Филигранные XVII века по старопечатным книгам Украины и Литвы : кат. / сост. Т. В. Дианова. – Москва : Государственный Исторический музей, 1993. – 192 с., ил.
4. **Зёрнова, А. С.** Белорусский печатник Спиридон Соболев / А. С. Зёрнова // Книга: исследования и материалы. – Москва, 1965. – Сборник 10. – С. 126–145.
5. **Исаевич, Я. Д.** Приемники первопечатника – Я. Д. Исаевич. – Москва : Книга, 1981. – 191 с.
6. **Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII веков** / сост. В. И. Лукьяненко. – Ленинград, 1975. – Вып. 2 : (1601–1654 гг.). – 266 с.
7. **Киреева, Г. В.** Издания Спиридона Соболя в книжных собраниях Беларуси / Г. В. Киреева // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры : зборнік навуковых артыкулаў : [матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 7–8 лютага 2006 г., Мінск : у 2 ч.] / [складальнікі: Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар, Т. А. Самайлюк]. – Мінск, 2006. – Ч. 1. – С. 105–110.
8. **Кірзева, Г. У.** Выданні Спірыдона Собаля ў кніжных зборах Мінска / Г. У. Кірзева // Спірыдон Соболев і вытокі магілёўскага кнігадруку [Выяўленчы матэрыялы] = Spirydon Sobal and the Origins of Mahilioŭ Book-Printing / [А. Р. Агееў і інш. ; складальнік А. А. Суша]. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2016. – С. 218–221.
9. **Клепиков, С. А.** Филигранные и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX вв. / С. А. Клепиков. – Москва, 1959. – 306 с.

10. Клепиков, С. А. Филигрانی на бумаге русского производства XVIII – начала XX века / С. А. Клепиков. – Москва, 1978. – 238 с. : ил.

11. Лаўрык, Ю. М. Спірыдон Собаль і айчыны кнігадрук / Ю. М. Лаўрык // Спірыдон Собаль і вытокі магілёўскага кнігадруку [Выяўленчы матэрыял] = Spiridon Sobal and the Origins of Mahilioŭ Book-Printing / [А. Р. Агееў і інш. ; складальнік А. А. Суша]. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2016. – С. 192–198.

The author reviewed the features of the press of the third edition of the Apostle (Mogilev, 1638) by Spiridon Sobol, describes a copy of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus.

Курганова О.Ю. (Київ)

РЕНЕСАНСНІ ТРАДИЦІЇ ТА БАРОКОВЕ НОВАТОРСТВО В ХУДОЖНЬОМУ ОФОРМЛЕННІ ЄВ'ЇНСЬКОГО ТА КИЇВСЬКОГО ВИДАННЯ ЄВАНГЕЛІЯ УЧИТЕЛЬНОГО XVII ст.

Євангеліє Учительне – збірник проповідей до Євангелійських читань, популярність якого на слов'янських теренах протягом IX–XIX стст. засвідчується численними рукописними списками та друкowanими виданнями. Серед низки варіантів цього твору чи не найбільший дослідницький інтерес викликало перекладене Мелетієм Смотрицьким на «просту мову» Євангеліє Учительне Калліста. Переклад було видано друкарнею віленського братства в Єв'є (Bevis) 1616 р. [5, с. 87], а згодом передруковано з незначними змінами в Києво-Печерській лаврі у 1637 р. [4, с. 57]. Обидва видання неодноразово були об'єктом різноаспектних книгознавчих, мистецтвознавчих та філологічних досліджень. Нашу увагу привернуло художнє оформлення єв'їнського та київського перевидань Євангелія Учительного Каліста, що демонструють перехід від ренесансного до барокового стилю орнаментативної книжкового видання. Порівняння виражального потенціалу ренесансних та барокових ознак, характерних для художнього оформлення, становить мету даного дослідження.

Цілісність систем художнього оформлення єв'їнського та київського видань Євангелія Учительного забезпечують графічні елементи, що виділяють основну тему, образ автора і мецената, а також глави текстової частини видання. Обидва видання характеризуються наявністю форти, кількох варіантів гербових віршів з присвятами меценатам, а також наочною сегментацією тексту на глави з допомогою великої кількості різноманітних орнаментальних елементів (заставок, ініціалів, кінцівок). При цьому кожен із названих засобів оздоблення єв'їнського видання Євангелія Учительного Каліста повторюється у київському перевиданні з відчутним розширенням свого виражального потенціалу.

Вміщений в арку характерної для ренесансу архітектурної рамки набірний текст титулу обох видань визначає Євангеліє учительне як «казання на кождую неділю і свята урочистии», написані Калістом Архієпископом Константинопольським і вселенським патріархом, перекладені з грецької та церковно-